

Tartalom

Fórum

Sturcz Zoltán - Kell-e a szakmai nyelvművelés a felsőoktatásban? 3

Műhely

Kovács László - A mentális lexikon megismerésének szerepe a szókinccs
oktatásában 14

Imre Attila - Metaforikus *keresztül*-viszonyok 21

Tóth Andrea - Strukturális politika Németországban
Országismereti adalékok 36

Tapasztalatcsere

Tóthné Bükki Edit - Wer die Wahl hat, hat die Qual – Nehéz a választás
Több helyes megoldás egy feleletválasztós nyelvtani tesztben 42

Beszámoló

Tóthné Bükki Edit - Klett Nap - Középpontban a diszlexia 44

Aktuális

Szabylár Anna - Tankönyvtár és Információs Központ - Német mint
idegen nyelv 46

BESZÉDKUTATÁS 2009 KONFERENCIA. A spontán beszéd 48

Szemle

Zelényi Annamária - Olasz Kamilla: Wirtschaftsdeutsch. Wörterbuch für
Schule, Studium und Beruf (Deutsch-Ungarisch, Ungarisch-Deutsch) –
Gazdasági német szótár középiskolától az egyetemig és szakmai kö-
röknek (Német-magyar, Magyar-német) 49

Tóthné Ságodi Terézia - N.D.Manova, Pálosi I., Ábrahám K.,
B.J.Gracevszkij: Szmotrim vizjölüj Jeralas (Nézzük a vidám
Jeralas-t) Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó. 2008, 197 p. 53

NYELV ♦ INFÓ

A nyelvtanárok lapja

Alapította a Nyelvtanárok Országos Egyesülete 1993-ban.
Megjelenik negyedévenként. ■ Főszerkesztő: Bartha Magdolna.

Kiadja a Kodolányi János Főiskola,
8000 Székesfehérvár, Fürdő u. 1.

Felelős kiadó: Szabó Péter

Előfizetési díj: 1700 Ft/év ■ Apolló Nyomda

ISSN 12169641

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Balaskó Mária

Bartha Magdolna

Cs. Jónás Erzsébet

Fazekas Márta

Forgácsné Drahotka Erzsébet

Hidasi Judit

Poór Zoltán

Sárdi Csilla

Metaforikus *keresztül*-viszonyok

Összefoglaló

A *magyar nyelv értelmező szótár* alapján több mint 200 tág értelemben vett metaforikus *keresztül*-helyzetet elemeztünk, amelynek során nyolc nagyobb kategóriát azonosítottunk a *keresztül* igekötői és névutói használatával. A legtipikusabbnak a határ(vonal)on és akadályon át létrejövő *keresztül*-helyzet bizonyult, de találtunk példát nyíláson *keresztül*-re, illetve akadály fölött létrejövő *keresztül*-helyzetre is. Specifikusnak tekinthetők azon esetek amikor torlaszt vagy instrumentális használatot azonosítottunk.

Bevezető

Az elmúlt három évtized a kognitív nyelvészet egyre erőteljesebbé válását eredményezte, amely kezdetben talán azzal igyekezett kivívni létjogosultságát, hogy szembehelyezkedett a generatív grammatikával, amelyből kifejlődött. Bár a generatív grammatika nagyon komoly szintaktikai elemzéseket dolgozott ki, amelyek fontosak a nyelvek teljes szerkezetét illetően, háttérbe szorította a szemantikát a metaforákkal együtt. Ezért ma inkább egymás kiegészítőjének tekinthető a két ágazat (l. EVANS és GREEN 2006), és kiemelik a kognitív szemantika jelentőségét olyan területeken, ahol a generatív nyelvészet kevésbé hatásos. A prepozíciók vizsgálata is ide tartozik, amely BRUGMAN (1981) úttörő munkája következtében egy egész könyvtárra való tanulmányt és könyvet eredményezett. Angol nyelvterületen BRUGMAN majd LAKOFF (1987), LAKOFF és JOHNSON (1980) kimerítően írt az angol *over* prepozícióról. Másfelől LANGACKER munkája (1987, 1991, 1999) megalapozta a prepozíciók vizsgálatának egyfajta módszertanát, hiszen nyilvánvalóvá tette, hogy bármely viszony leírása a viszony résztvevői figyelembevételével történik, amelyek a következők: vonatkoztatási tárgy (*landmark, LM*), illetve viszonyított tárgy (*trajectory, TR*). E kettő egymáshoz hasonlított viszonya egy forrás-ösvény-cél (*source-path-goal*) keretében nyilvánul meg, amely dinamikusnak nevezhető ha elmozdulást vagy mozgást észlelünk, de lehet statikus is.

Egy másik alapvető fontosságú kutatási terület a kognitív nyelvészetben belül a metaforákhoz való viszony. Bár rengeteg könyvet írtak a metaforákról a kognitív nyelvészetben belül, abban mindnyájan megegyeznek, hogy az átvitt értelem a konkrétból származik, tehát meg kell állapítani azokat az alapvető kategóriákat amelyek a tárgyi világot alkotják. Ezen prototipikus szavak a térbeli irányulást jelölik (*fel-le, közel-távol, ki-be*), és a metaforikus kifejezések jelentős része visszavezethető ezekre. De miért kell a metaforikus kifejezéseket elemezni? LAKOFF és JOHNSON egyik könyvének címe (*Metaphors We Live By*) megfogalmazza a lényegét: a metafora nyelvünknek szerves, élő része, amely nem csupán az irodalmi berkekben honos, hanem hozzátartozik a mindennapi nyelvhasználathoz. A társadalmi valóságot jórészt metaforikusan kezeljük, és a tárgyi világot is részben metaforikusan értjük, a metafora tehát jelentős szerepet játszik annak meghatározásában, hogy mi is valós számunkra (1980: 146). Például az irányulás a nyelvekben 'kanonizált', de REGIER bebizonyította, hogy erre is van kivétel (1996: 21, ahol az ausztráliai guugu yimithirr nyelvet hozza fel példának, ahol a nyelv abszolút referenciapontokat használ: észak, kelet, dél meg nyugat).

Maga a nyelv struktúrája is a mindennapi életet veszi alapul, ennek megfelelően pedig a metafora tanulmányozásának kiindulópontja a mindennapi nyelv lenne. LAKOFF és JOHNSON hosszasan fejtik ki érveiket a témát illetően, bár MAC CORMAC (1985) kritizálja őket abban, hogy gondolatmenetük következtében nem nyilvánvaló a különbség a konkrét és a metaforikus nyelvezet között. KÖVECSES (2002) is a mindennapi nyelvet tekinti a metaforák alapjának, egyúttal megjelölve a mindennapi nyelv nagyobb kategóriáit is, amelyek alapul szolgálnak a metaforikus kifejezések létrejöttéhez. Ez természetesen radikálisan eltér a klasszikus arisztotelészi (1982) metafora meghatározásától, de nem tartja fontosnak a kései wittgensteini (1958) elméletet sem, amely a metaforát az igazság szemszögéből közelíti meg. A kognitív szemszög ugyanakkor jóval tágabb értelemben kezeli a metaforát, és nem veszi figyelembe azt a nézetet, miszerint a nem új(szerű)en ható metafora, amely rögződött a mindennapos nyelvhasználatban, már nem is tekinthető metaforának. Saját megjegyzésünk itt az lenne, hogy ha ezeket a mindennaposá vált kifejezéseket nem tekintenénk egy bizonyos fokig metaforikusnak, akkor a szótárban található magyarázatok mellett helyenként nem találnánk zárójelben az *átv* rövidítést (pl. *A magyar nyelv értelmező szótára*, Ért.Sz.), amely az átvitt értelemre utal. A lehetséges metaforikus kiterjesztések egy bizonyos szabályt követnek, és pedig a nyelvet használók az elvont fogalmakat a konkrétak segítségével konceptualizálják (HEINE et al. 1991: 31, idézi EVANS és GREEN 2006). Ezáltal újraalkothatjuk a 'halott' metaforákat is, jegyzi meg Evans és Green (2006: 714-5). HEINE és társai empirista útvonalat követnek és az alábbi hierarchiát állítják fel a metaforizálódás forrásául: személy, tárgy, folyamat, tér, idő, és minőség.

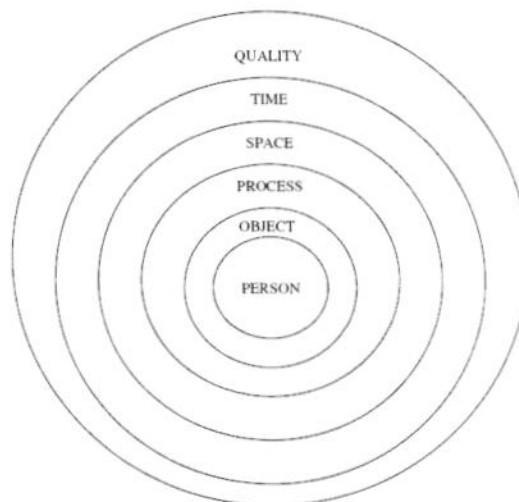

Figure 21.2 Source domain hierarchy (Heine et al. 1991: 55)

A metaforikus *keresztül*-viszonyok feltérképezésében tehát a metafora legtágabb értelmét vettük figyelembe, amelyhez az adatbázist *A magyar nyelv értelmező szótára* (1992) nyújtotta. VASILIU (1961: 14) kiemeli a minél nagyobb adatbázis szükségességét még ha a teljes adatbázis összegyűjtése lehetetlen is. TALMY (2007: XIV) szintén kiemeli az analitikus megközelítés fontosságát, elsősorban a szótárak jelentőségét de ugyanezt teszi GIBBS is (2007) vagy SANDRA (1998), illetve SANDRA és RICE (1995), akik szerint szkepticizmussal vádolják a kognitív nyelvészet eredményeit. A szemantikai struktúra természetétől fogva enciklopédikus, állítja EVANS és GREEN szerzőpáros is (2006: 160), ezáltal a szótár vizsgálata kiindulópontként szolgál.

Az Ért.Sz. alapján a *keresztül* lehet határozószó, igekötő és névutó is. Határozószóként többnyire olyan viszonyra utal, amelyben egy mozgó tárgy egy stabil tárgy egyik oldaláról a másikra kerül. Igekötőként a *keresztül* már árnyaltabb, hiszen vonatkozhat határvonalon vagy akadályon keresztüli, illetve akadály fölötti helyzetekre is, és az *át*-viszony szinonimájaként használható. Névutóként elsősorban a határon/akadályon keresztüli helyzetekre utal, de ezek részletezése előtt kitérünk az általunk használt rövidítésekre. A *keresztül*-viszonyban résztvevő stabilit C-vel jelöljük, amely határ(vonal)ként vagy akadályként áll az S-sel jelölt mozgó tárgy útjában. Ha a határnak függőleges kiterjedése van, V-vel jelöljük, és H-val, ha vízszintesszerű, illetve HV-vel ha mindkét irányban kiterjedt. Az ÉrtSz. az alábbi használatokat sorolja fel a *keresztül* névutóra:

- HV akadályon át, nyílást teremtve: *utat tör valamin keresztül*,
- H akadályon át, BE+KI, nyílást teremtve: *a hegyen keresztül alagutat fúr*,
- V akadály, nyílásokon át: *a hordó likacsain keresztül*,
- H akadály, nyíláson át: *füst a kéményen keresztül*,
- V akadály, gyengülés: *üvegen keresztül a fény*,
- H akadály, nyílásokon át: *füstön keresztül látszik valami*,
- H akadály, egyik szélétől a másikig (RAJTA): *réten keresztül mentünk*,
- H akadályon keresztbe: *drótot feszítettek ki keresztül az úton*,
- H akadályon át, egyenesen: *hegyen -völgyön keresztül* (stock phrase),
- HV akadályon át, BE+KI: *Miskolcon keresztül utazott*,
- a szóban forgó idő egész tartama alatt: *évszázadokon keresztül*,
- fejét félre fordítva, válla fölött néz hátra rá: *a vállán keresztül utánapillant*,
- hosszirányukkal egymást keresztező helyzetben: *egymáson keresztül heverték a testek*,
- megnyilatkozás leplező burka alól (fedés): *hízlgő szavain keresztül is érezhető*,
- személy vagy dolog közvetítésével: *barátain keresztül tudta meg*,
- állandósult kifejezések: *árkon-bokron keresztül, csak a testemen keresztül*.

A felsorolt esetek már előrejelzik a *keresztül* igekötő használatát, bár amikor az *át* szinonimájaként használjuk, elsősorban nem a forrást (kiindulópont) és a célt (végpont) tartalmazó *át*-ra kell gondolni (*átment Pistáéktól Mariékhoz*), hanem a határ(vonal)on *át*-ra (*átment a vizsgán*, vonzatos *át*). Bár meg lehet szerkeszteni forrással és céllal is, nem tipikus az alábbi használat:

Keresztülmentek a szomszédba egy kis tejért.

Az alábbiakban azokat a metaforikus szerkezeteket vizsgáljuk meg, amelyekben a *keresztül* elsősorban igekötőként szerepel (*keresztül* 1.- 6.), de két sajátosság jelentése névutói voltából ered (*keresztül* 7. és 8.). A mozgó tárgy (S) háromféleképpen kerülhet a stabil (C) túloldalára, éspedig fölötte, át rajta/benne (akár nyíláson át is), illetve alatta. A *keresztül* esetében viszont nem találtunk olyan metaforikus eseteket, amikor a mozgó tárgy a stabil tárgy túloldalára az alatt próbál áthaladni.

1.1. Keresztül1 H át, BE+KI, egyenes

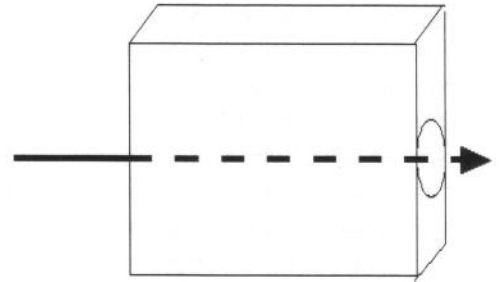
A *keresztül* központi jelentése olyan esetekre vonatkozik, amikor az S és C kapcsolata kulcsfontosságú, és a forrás meg a cél háttérbe szorul. Eszerint a C jelképezi a határ(vonal)t, amelyen S keresztülhalad, és ezekben az esetekben a *keresztül* többnyire szinonimája az *át valamin* helyzeteknek.

Ebben az esetben a C vízszintesen kiterjedt tárgy, amely akadályként áll a mozgó S útjában. A mozgó tárgy egyenesen halad át C-n, bár ez gyakran komoly erőfeszítést igényel, ha az ige jelentését figyelembe vesszük:

Pista sok bajon ment keresztül.

A tekintete keresztülhatol a sötétségen.

Az intézmény keresztülgázolt az alkalmazott érzelmein.

Amikor C metaforikus, kérdéses ennek vízszintes kiterjedése; az ige jelentése segíthet, illetve ha a C többes számban van, akkor az S-nek hosszabb utat kell megtennie. Fokozatos metaforizálódást észlelhetünk a fenti három példában, bár létezik még egy további eset is, amely a nyílást is magában foglalja:

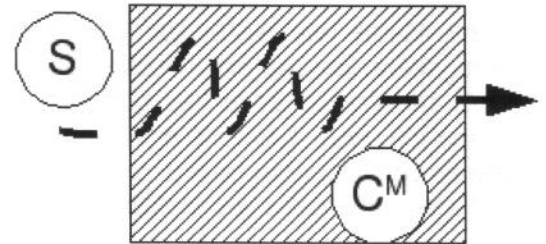
A szél keresztülhúz a szobámon.

1.2. Keresztül H át, BE+KI, nem egyenes

Egy további eset csupán abban tér el az eddigiektől, hogy S nem a lehető legrövidebb útvonalon halad át a C-n; a C^M metaforikus tárgyra utal:

Keresztülvezette a kezdeti nehézségeken.

Keresztülerőszakolta a javaslatot.

1.3. Keresztül H át, BE+KI, S=ösvény

Megtörténhet, hogy az útvonal (ösvény) kerül a figyelem középpontjába, és ezekben az esetekben tulajdonképpen az S-ről van szó, egyfajta reflexivitásra (vö. LINDNER 1981) utalva. Az alábbi helyzetek metaforikusoknak tekinthetők az ige jelentésének köszönhetően:

Az ösvény keresztülhalad az erdőn.

A híd keresztülvisz a folyón.

A fenti két példa felidézhet ugyanakkor egy bizonyos összekötő aspetust is, feltételezzük tehát, hogy kivételesen forrás-cél összetevőt is társíthatunk a helyzettekkel, bár ezek rejtettek. Mind az ösvény, mind a híd két különböző helyet kapcsolnak össze, még akkor is, ha a *keresztül* alapjelentése elnyomja ezt, hiszen az akadályon *át*-ra tereli a figyelmet.

1.4. Keresztül H át, felület

Az alábbi helyzetben elsősorban az ige jelentése segít a metaforikus helyzet észlelésében, amelyben a *látás* is jelen van. Jelen esetben nem célunk a *látás* metaforikusságának tárgyalása, csupán annyit jegyzünk meg, hogy az alábbi példa egyaránt lehet *fölötte*, illetve *rajta át/benne keresztül* helyzet a *látás* természetéből adódóan:

Keresztülfutott a reggeli postáján [a tekintetével].

A fenti példa tulajdonképpen egy metonimikus eset (pars pro toto), ahol a szem (tekintet) az egész test helyett szerepel, tehát egyfajta *fedésről* is szó lehet, amelyet az alábbiakban részletezünk.

1.5. Keresztül H át, RAJTA+befed

Az itt szemléltetett eset eltér a fentiektől, ugyanis eddig S ha érintette is C felületét, távozott. Az alábbi esetben viszont S nem csupán érinti C felületét, hanem le- vagy befedi, ezáltal ott is marad. Ez *részleges befedésnek* minősíthető, amely viszont elég erős ahhoz, hogy teljesen megváltoztassa C-t ($C \rightarrow C'$):

Keresztülhúzza a terveit/számításait.

Ez eléggé komplex eset, ugyanis az összes eleme metaforikus. Egy kevésbé komplex helyzet az alábbi, amelyben a megszemélyesítés a fentihez hasonló helyzetet teremt:

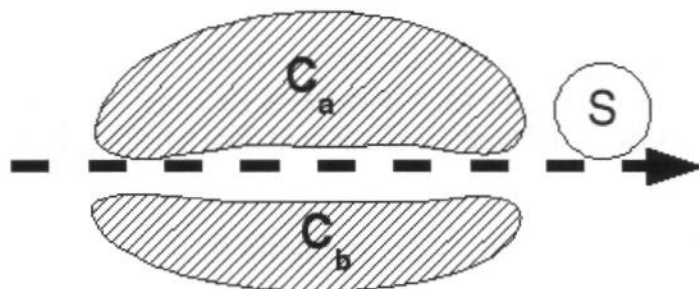
Keresztülfekszik az égen az üstökös fénykévéje.

Ebben az esetben könnyű észrevenni S és C konkrét voltát, és csupán az ige jelentése teszi a helyzetet metaforikussá.

1.6. Keresztül HV át, hasít

Ez a helyzet ötvözi az 1.1. és 1.2. pontban ismertetett helyzeteket, ugyanis megvan a BE+KI elem, valamint az egyenes áthaladás az 1.1.-hez hasonlóan, illetve a BE+KI elem és S = ösvény, hasonlóan az 1.2.-höz. Ami ebben a helyzetben viszont új, az a *hasít* komponens, ugyanis az S a C-t két részre szeli:

*Az irtás
keresztülvágja
az erdőt.*

A helyzet metaforikussága az ige jelentésének köszönhető, mivel mind az S mind a C konkrét értelmű. Az illusztráció mindazonáltal leegyszerűsített, mivel a mozgás nem csupán vízszintes irányú, lehet függőleges is:

Keresztülvágta a gordiuszi csomót.

1.7. Keresztül V át

Bár sokkal kevésbé tipikus, kapunk példát olyan esetre is, amikor a határ(vonal), illetve akadály függőleges kiterjedésű. Ezekben az esetekben C metaforikus (amely magában rejt annak a lehetőségét is, hogy vízszintes kiterjedésű is lehet), vagy fokozott erőfeszítésre van szükség S részéről, hogy létrehozza a *keresztül*-helyzetet:

Keresztüllát ravaszágán.

Keresztüljut a vizsgán.

1.8. Keresztül V át, befed+változtat

Ez egy eléggé komplex helyzetre utal, ugyanis az 1.7.-ben leírt helyzet kiegészül a *befed* és *változtat* elemekkel is. KÖVECSES szerint (2002: 191-192), a düh egy teljesen negatív érzelmmé alakult, és meglátása szerint a tipikus metaforikus kép egy „nyomás alatt levő kukta, amely hamarosan felrobban.” A mi esetünkben a dühöt S jelképezi amely áthalad az arcbőrön (belülről), pírral vonja be az arcot, befedi (eltrejed), ezáltal megváltoztatja azt:

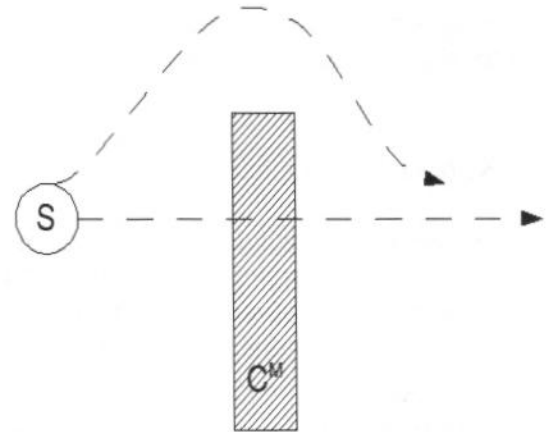
Keresztültör arcbőréen a harag pírra.

1.9. Keresztül V át/fölött

Ez az eset kettős lehetőségre utal: S áthaladhat C-n rajta keresztül, de akár fölött is, mivelhogy az ige jelentése metaforikus:

Keresztülnéz valakin.

Keresztüljár az eszén.

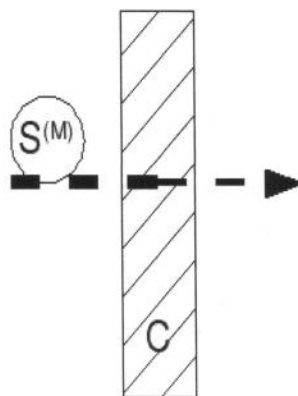

Az ezzel társuló képi séma zavaros lehet, mivelhogy az ige jelentése, amely az akadály természetével társul nem teszi lehetővé a pontos értelmezést.

1.10. Keresztül V át, gyengülő S

Ebben az esetben S meggyengül miközben áthalad C-n, elsősorban mert az átha...lás rendkívüli erőfeszítésbe kerül, vagy a C egyfajta szűrőnek minősül:

Ez a helyzet már előrejelzi azon eseteket, amelyekben C nyílásszerű. Az utolsó két csoportunk is ezzel kapcsolatos, mivel van olyan esetünk, amelyben S (egy vagy több) nyílást hoz létre miközben áthalad C-n.

1.11. Keresztül HV át, nyílás

Miközben S áthalad C-n létrehozhat nyílást is; ez a nyílás lehet egy nagyobb, vagy több kisebb nyílás is, ugyanakkor beszélhetünk ideiglenes (rövid ideig tartó, többnyire az áthaladás idejére szóló) nyílásról, vagy végleges nyílásról, amelynek során S „kilyukasztja” C-t. Mivel az alábbi eseteink metaforikusak, nyilvánvaló, hogy 'végleges' nyílás létrehozásáról is csupán metaforikusan beszélhetünk, többnyire az igekötős ige meg az akadály természetéből adódóan:

Keresztülszúr valakit tekintetével.

Keresztülragja magát a regényen.

Keresztültöri magát az akadályokon.

1.12. Keresztül V át, ideiglenes nyílás

Az ideiglenes nyílás létrehozása aligha tekinthető természetes folyamatnak, hiszen ez az általunk feltérképezett esetekben törvénybeütköző dolgokra utalt. Itt kell megemlítenünk azt a tényt, hogy a határ(vonal) lehet konkrét, országok közötti határra utaló valami (például szögesdrótkerítés), de ugyanakkor lehet elvont, akár társadalmi, vallási, vagy kulturális korlát is. Ezek megszegése büntetéssel jár, tehát csak ideiglenesen lehet őket áthágni, és erre az ige jelentése is utal:

Keresztülerőszakolták a fiút a vizsgán.

Keresztülengedték a határon.

A második mondatunk azon nagyon ritka esetet szemlélteti, amikor megnyílik a határ/akadály S előtt, majd visszazárul. A továbbiakban azokat az eseteket tárgyaljuk, amelyekben C-n egy vagy több állandó nyílás van, és ezt használja fel S, hiszen jóval kevesebb erőbefektetéssel jár.

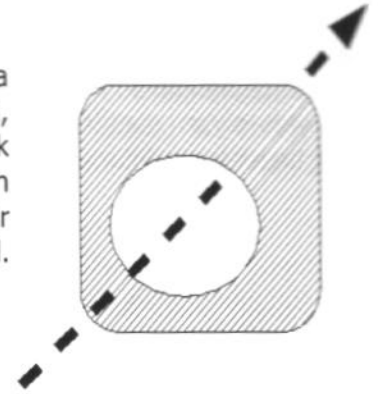
2.1. Keresztül2 V át, nyílás

Bár nyelvészetileg nem különülnek el azok az esetek amikor S akadályon hatol keresztül vagy nyíláson halad át, mégis külön helyzetekként tárgyaljuk, egyrészt a C természete miatt, másrészt az itt található igék jelentése miatt. Az alábbi példákban kiemelt locativusi rag alapján nem tudjuk megkülönböztetni a *keresztül1*-helyzetektől, ellenben a felidézett képi séma teljesen mást mutat:

Keresztülnéz a lőrésen.

Keresztülmegy a cérna a tű fokán.

Ezekben az esetekben S erőfeszítése jóval kisebb a *keresztül2*-viszony létrehozásában, talán csak annyi, hogy kiválassza a megfelelő útirányt. A helyzetek metaforikussága többnyire csupán az igék jelentésében nyilvánult meg az általunk vizsgált példaanyagban, bár természetesen léteznek metaforikus nyílások is (pl. *Rést fedezett fel az ellenfél érvelésében.*)

2.2. Keresztül2 H át, nyílás(ok)

Ez a helyzet érdekesen jön létre, mivelhogy S természete csupán egyenes vonalú mozgást enged meg. Másfelől viszont C akadályok együttesének tekinthető, és S meg kell találja a nyílást a részek között, ezáltal beszélhetünk egy vagy több nyílásról. Elméletileg több lehetősége van S-nek keresztülhaladni C-n, ezért ez az eset átmenetinek tekinthető az egy illetve több nyílással rendelkező akadályok között:

Keresztültör a nap a felhőn.

Keresztülhatol a napsugár a lombokon.

Bár az ige jelentése a nyílás (erőfeszítéssel történő) létrehozásával asszociálható, S és C természete nem engedi meg a fizikai erő kifejtését, hiszen a sugár (fény vagy nap), akkor haladhat át valamin, amikor annak elrendeződése ezt lehetővé teszi; következtetésünk az, hogy a helyzetet metaforikusan kell értelmezni.

2.3. Keresztül2 V át, nyílások

Mint már említettük, C lehet azonos nemű részecskék együttese is, amelyek között nyílások találhatók; az alábbi esetekben viszont arról van szó, hogy C nem más, mint nyílások együttese, S természete pedig megengedi, hogy több részre válva, több nyílást felhasználva, áthaladjon C-n. Az általunk talált esetekben S és C nem elvont, tehát az alábbiak gyenge metaforikus eseteknek tekinthetők (megszemélyesítés), amelyekre az ige jelentése utal:

Keresztülmegy a szitán a dara.

Keresztülnéz a függönyön.

A továbbiakban olyan eseteket ismertetünk, amelyekben a *keresztül*-helyzet *fölött*-sémával társítható, hiszen S nem C-n keresztül, hanem fölötté áthaladva hozza létre a *keresztül*-helyzetet.

3.1. Keresztül3 HV fölött, nincs érintkezés, nincs landolás

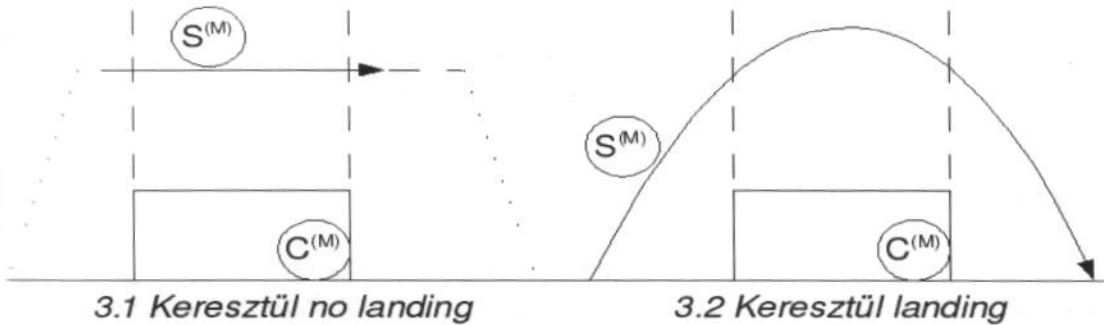
A korábbiakban többnyire kiemeltük azt, ha C-nek vízszintes illetve függőleges kiterjedése volt (H vagy V), de a *keresztül3* esetében nagyon kevés példaanyagot

találtunk, és mellőztük C ezen tulajdonságát. S a határ(vonal) vagy akadály *fölött* halad át, és az áthaladás során C-t érintheti vagy nem, illetve a képi séma tartalmazhatja vagy sem a *landolást* (visszatérést a kiindulási pont szintjére). TYLER és EVANS (2004) tárgyalja a gravitáció erődinamikáját, amely a mi esetünkben azért fontos, mert jól tudjuk, ha valami felszáll, annak előbb-utóbb le is kell ereszkednie, de egy bizonyos helyzetre vonatkozó képi séma ezt nem tartalmazza (vö. háttérismeret). Az alábbi mondatok azt a helyzetet példázzák, amikor nincs kontaktus S és C között, és a landolás sincs belefoglalva:

Keresztülhalad a repülőgép a síkság fölött.

A gólyák ősszel haladnak keresztül az országon.

A landolás 'hiánya' a képi sémából annak tulajdonítható, hogy hiányzik a forrás meg a cél megjelölése, és az alábbi illusztrációk szemléltetik a különbséget ez az eset és a következő között:

3.2. Keresztül3 HV fölött, nincs érintkezés, landolás

A fenti illusztráció mutatja ennek a helyzetnek a lényegét: S áthalad C fölött annak érintése nélkül, de mind a forrás, mind a cél 'földhöz kötöttebb', ezáltal a képi sémához hozzátartozik a *fölött*-helyzet előtti és utáni helyzet is, eltérően a 3.1.-től. Olyan eseteket találtunk, amelyekben vagy az ige jelentése tette metaforikussá a helyzetet vagy C természete, mindazonáltal S is lehet metaforikus:

Keresztülhord az ágyú a hegyen.

Keresztül lép a küszöbön. (küszöb = társadalmi korlát)

TYLER és EVANS (2004) a gravitációs erődinamika tárgyalása során arra is kitérnek, hogy a helyzetet szemlélő 'színpadon kívül' marad, és az ő nézőpontjából, szemszögéből tartozik a képi sémához a landolás.

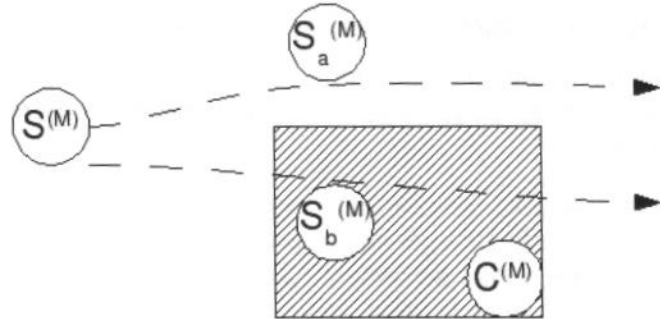
3.3. Keresztül3 HV fölött/át

Az alábbi helyzet érdekességét az adja, hogy az eset metaforikus volta kettős lehetőséget rejt a *keresztül*-helyzet létrehozására. Az egyik értelmezés szerint *fölött*-helyzetről beszélhetünk, amely során S érintheti vagy nem C-t. A másik interpretáció C-n *keresztül*-helyzetre enged következtetni:

Keresztüljut az akadályon.

Keresztülhalad a vihar a városon.

Az ige jelentése eléggé metaforikussá teszi a helyzetet ahhoz, hogy az alábbi illusztráció megfelelő legyen a helyzet ábrázolására, ugyanakkor magában foglalja azt a lehetőséget, hogy mindkét értelmezés egyszerre helyes lehet, hiszen S egyidőben átjuthat C-n rajta keresztül is és fölötte is (vihar a városon).

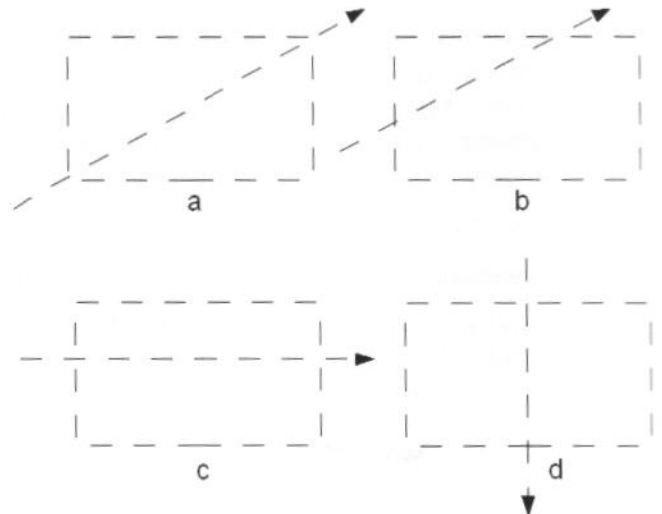
4. Keresztül4 H átszel

Az alábbi esetekben C vízszintes kiterjedésű, amelyet S úgy keresztez, hogy kettős határátlépéssel végighalad C bizonyos felületén. C virtuális határokkal rendelkezik, amelyek egyikén áthalad S (BE), majd sztereotipikusan az ezzel ellentétes oldalon megint átlépi a határt (KI). Természetesen S nem mindig átlósan szeli át C-t, és nem alapvető feltétel a lehető legrövidebb átszelés sem. Mivel a határ(vonal) virtuális, nincs megadott nyílás, sem nyílás létrehozása sem, bár az ige jelentése ezt sugallja:

Keresztülvág a mezőn.

Keresztülvágja magát mindenén.

Mindig keresztülviszi akaratát.

A fenti példákban a *keresztezés* a lényeg, tehát az igekötő specifikus jelentése generálja a képi sémát.

5. Keresztül5 ismét

Az *át* esetében gyakran és könnyen találunk példát az ismételt áthaladásra (*átismételte a leckét, át- meg átnézte a levelet, stb.*), míg a *keresztül* esetében nagyon nehéz volt metaforikus példát találnunk erre a helyzetre:

Keresztüljárta a hideg.

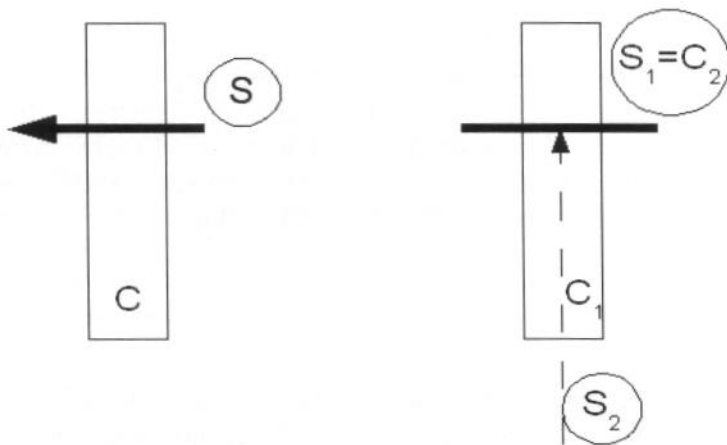
Első látásra egyszerűnek tűnhet az eset, de alaposabban elemezve a helyzetet, rejtett elemek is feltárulnak. Megfigyelhető egy *H át nem egyenes* mozgás, ugyanakkor *változás* is, amelyhez hozzáadódik az *ismét*.

6. Keresztül6 torlasz

A *keresztül* igekötő sajátos jelentéséből fakad az alábbi eset. Az igekötő jelentése az igéével társítva *torlaszra* utal, amelynek az a célja, hogy S-et meggátolja előrehaladásában. Ez az eset azért jelentős, mert az eddigiek során csupán olyan eseteink voltak, ahol S volt a figyelem középpontjában, és S áthatolási kísérletei leírására szorítkoztunk. Itt azonban a gát, akadály, torlasz válik központi szerepűvé, és ez egy komplex folyamat eredménye. Az első képi séma egy tipikus S és C közti viszonyra utal, csak hogy C úgy válhat torlasszá, hogy eredetileg S volt, amely útjába helyezkedett egy másik S-nek (S_1 és S_2), de és ezáltal S_1 tulajdonképpen egy további akadály S_2 útjában ($S_1 = C_2$):

Keresztülfekszik az úton. (konkrét jelentés)

Tüskék keresztülfekszik útját. (konkrét/ átvitt értelem)

Ez a *keresztül*-helyzet létjogosultságát az Ért. Sz.-bantalálható meghatározás és további kifejezések is támogatják, amelyek a *kereszt* igeszármazékai:

Pista folyton keresztezi utamat.

Anyósom mindig keresztbe tesz nekem.

7. Keresztül7 idő

A szótárban található *keresztül*-helyzetek, amelyek az idővel kapcsolatos metaforikus szerkezetekre utalnak, az időt tartályszerű statikus tárgyként mutatják be, amelyen S keresztülhalad, bár az idővel kapcsolatos elsődleges képi séma inkább mozgó időt ábrázol. Ezekben az esetekben névutót találunk a szerkezetben és nem igekötőt:

Évszázadokon keresztül élt a tévhit.

Évszázadokon át élt a tévhit.

Látható, hogy a *keresztül* és az *át* igekötő itt szinonimaként szerepel.

8. Keresztül8 instrumentális

A *keresztül* ezen sajátos jelentése szintén a *keresztül* névutóra vonatkozik, és ezt a használatot DOMINTE (1970) írta le a román *prin* prepozíció kapcsán, amely mindazonáltal igaz a mi névutónkra is:

A barátain keresztül tudta meg az igazságot.

A sajtón keresztül értesült a történetéről.

Az instrumentális jelleg abból adódik, hogy a *keresztül* arra az 'eszközre' utal amelyen áthalad S, amely legtöbbször információ, hír, közlemény, stb., a C pedig a továbbító csatorna. Mivel fokozott metaforikus esetekről van szó, ezek csak részben tekintetők akadályon *keresztül*-helyzeteknek, hiszen a *keresztül* könnyen helyettesíthető az *által*-al:

A barátai által tudta meg az igazságot.

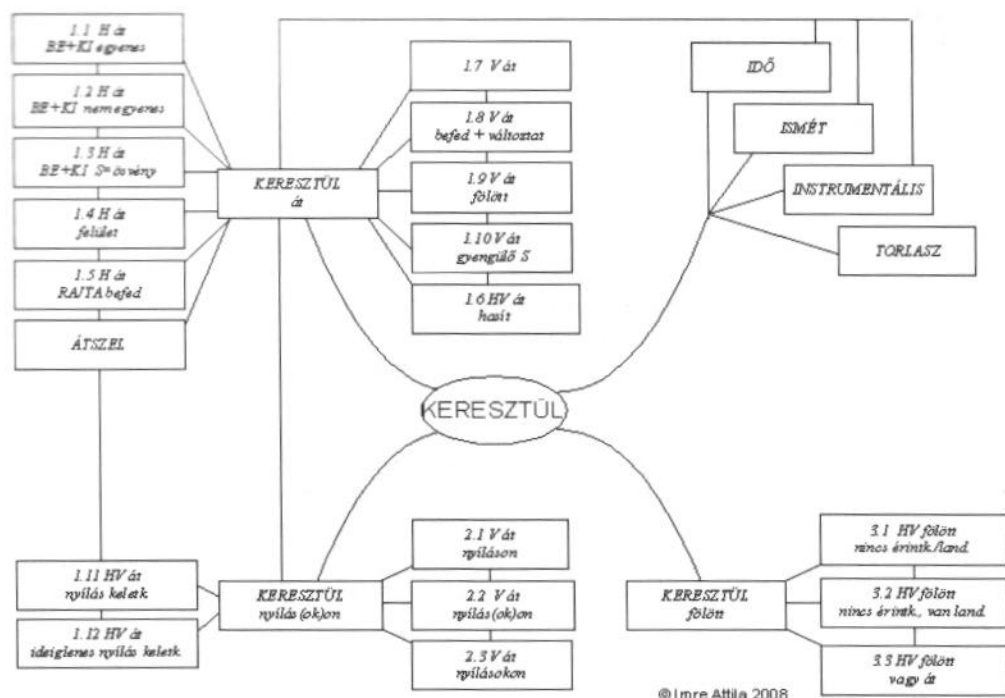
Az *által* az *át* instrumentális megfelelőjének tekinthető.

Valószínű, hogy a *keresztül* további helyzetekben is fellelhető, de a mi kiindulópontunk az Ért.Sz. volt, és csupán az itt található azon metaforikus kifejezésekre szorítkoztunk, amelyek a *keresztül* meghatározásában szerepeltek, illetve a *keresztül* igekötős ígék alfabetikus sorrendjében fellelhetőek voltak.

Következtetések

A tanulmányban bemutatott metaforikus *keresztül*-helyzetek nyolc nagyobb csoportra oszlanak, amelyek több mint 200 *keresztül* igekötős vagy névutós szerkezetet tömörítenek. Ezek 75%-a határ(vonal)on vagy akadályon át esetre vonatkozik (*keresztül1*), mindez 12 alcsoportban. Külön választottuk azon eseteket, ahol nyílás(ok)on át jön létre a *keresztül*-helyzet (*keresztül2*) három kategóriában. Bár kevés metaforikus helyzetre érvényes a *keresztül-fölött* séma, lényeges csoportnak tekinthető (*keresztül3*). A további három igekötős *keresztül*-helyzet kisebb gyakoriságú eseteket mutat be; ezek során a mozgó tárgy átszeli a stabil tárgyat (*keresztül4*), ismételten áthalad rajta (*keresztül5*), vagy torlaszt képez egy másik mozgó tárgy számára (*keresztül6*). A két utolsó helyzetben a *keresztül* névutóként szerepel, és metaforikus időszerkezetekben (*keresztül7*) fordul elő, illetve instrumentális funkciója van (*keresztül8*). Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy a *keresztül* megfelelő szinonimának bizonyul az *át* számára amikor határ(vonal)on

vagy akadályon, nyíláson keresztüli helyzetekről van szó, illetve a mozgó tárgy a stabil fölött halad át. Az alábbi illusztráció összefoglalja ezen eseteket:

Lényegesnek találjuk hangsúlyozni a szövegkörnyezet jelentőségét, amelyben a metaforikus kifejezések értelmezhetővé válnak. A metaforikus kifejezések jelentése a kontextustól függ, amely viszont kultúraspecifikus, állítja MAC CORMAC (1985: 70). LAKOFF viszont alátámasztja ettől eltérő nézetét, miszerint a kultúra közti eltérések sokkal kevésbé fontosak, mint a hasonlóságok.

A tág értelemben vett metafora azt eredményezte, hogy egy kifejezést akkor tekinthetünk metaforikusnak (félretéve az *élő-halott* metafora polémiát), ha a helyzetet létrehozó elemek bármelyikének elvont értelme volt (mozgó tárgy, stabil tárgy, ige jelentése). Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált hogy az elvont kifejezések a konkrétokból gyökereznek (LAKOFF és JOHNSON nem azt állítja, hogy a fizikai észlelés alapvetőbb mint a többi, hanem azt, hogy a nem konkrét dolgokat tipikusan konkrétok segítségével képezzük). Ugyanakkor a *keresztül* szemantikai vizsgálata nem lehet teljes csak akkor, ha behelyezzük egy nagyobb rendszerbe (pl. a prepozíciók rendszere), és ezen belül szorosabb összefüggéseket állapítunk meg pl. az *át, túl, végig, fölött, felül* szatellitokkal' (TALMY 2000). Mindez azonban tovább is mutathat, hiszen egy nyelv tanulmányozása kiindulópont lehet egy általános elméleti tárgyalásnak – állítja VASILIU (1961: 11) –, amely több nyelvre is érvényes lehet (I. CHOMSKY univerzális grammatikáját 1972, 1995), bár GOPNIK megkérdőjelezi a szemantikai univerzálialák létét, hiszen a gyerekek fogalmi mélyen és radikálisan változnak (idézi REGIER). LAKOFF és JOHNSON viszont nem azt állítja, hogy a fizikai észlelés alapvetőbb, mint a többi, hanem azt, hogy a nem konkrét dolgokat tipikusan konkrétok segítségével képezzük.

Ettől függetlenül, különböző nyelvet beszélők egymástól eltérő fogalmi rendszerrel észlelik a világot, állítják a kognitív nyelvészek. Ennek következtében tökéletes fordítás egyik nyelvről a másikra aligha lehetséges; meggyőződésünk viszont az, hogy a kognitív szemantika segítségével sok mindent érthetőbbé tehetünk egy-egy nyelven belül, és ez elősegíti a hasonlóságok felfedezését más nyelvekben is. Ennek

érdekében próbáltuk feltérképezni a lehetséges metaforikus keresztül-helyzeteket, amelyeket a továbbiakban össze lehet vetni indoeurópai nyelvekkel is, különösen a latin és a nem-latin nyelvekkel (pl. az angol *through*, *above*, *across*, illetve a román *prin*, *peste* esetekkel), hiszen TALMY szerint ez érdekes eredményekhez vezet. ■

Irodalom:

- ARISTOTLE (1982): *Poetics*. (Ford. W. Hamilton Fyfe) Cambridge, Mass.: Harvard University Press and London: William Heineman Ltd., 1932.
- BÁRCZI, Géza and Ország László (szerk.) (1992): *A magyar nyelv értelmező szótára, I-VII. Ötödik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.*
- BRUGMAN, Claudia (1981): *Story of Over*. MA thesis, University of California, Berkeley; reproduced by the Indiana University Linguistics Club.
- CHOMSKY, Noam (1972): *Language and Mind*. Enlarged edition. Massachusetts Institute of Technology, Harcourt Brace Jovanovich, Inc. New York.
- CHOMSKY, Noam (1995): *Bare phrase structure*. In: G. Webelhuth (szerk.) *Government and Binding Theory and the Minimalist Program*, Oxford: Blackwell.
- DOMINTE, Constantin (1970): 'Exprimarea relațiilor spațiale și temporale prin prepoziții în limba română'. In Coteanu & Wald (eds): *Sistemele limbii*, București, Ed. Academiei RSR, 227-269.
- EVANS, Vyvyan and M. Green (2006): *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh University Press.
- GIBBS, Raymond W. (2007): *Why cognitive linguists should care more about empirical methods*, In: Gonzalez-Marquez, Monica, Irene Mittelberg, Seana Coulson and Michael J. Spivey (eds): *Methods in Cognitive Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2-18.
- GOPNIK, Alison (1984) *Conceptual and semantic change in scientists and children: Why there are no semantic universals*. In: *Explanations for language universals*, szerk. B. Butterworth, B. Comrie és Östen Dahl, Berlin: Mouton.
- HEINE, Bernd, Ulrike Claudi and Friederike Hünemeyer (1991): *Grammaticalization: A Conceptual Framework*. Chicago: Chicago University Press.
- KÖVECSES Zoltán (2002): *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford University Press.
- LAKOFF, George (1987): *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago, University of Chicago Press.
- LAKOFF, George and Mark Johnson (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago and London, The University of Chicago Press, kiegészítve utószóval (*Afterword*) 2003-ban.
- LANGACKER, Ronald (1987): *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. I: Theoretical Prerequisites*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- LANGACKER, Ronald (1991): *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. II: Descriptive Application*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- LANGACKER, Ronald (1999): *Grammar and Conceptualization*. Mouton de Gruyter, Berlin-New York.
- LINDNER, Susan (1981): *A lexicon-Semantic Analysis of English Verb-Particle Constructions with OUT and UP*. Ph.D. Diss., San Diego: University of California.
- MAC CORMAC, Earl R. (1985): *A Cognitive Theory of Metaphor*. A Bradford Book. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts.
- REGIER, Terry (1996): *The human semantic potential: Spatial language and constrained connectionism*. Cambridge, MA: MIT Press.
- SANDRA, Dominiek (1998): *What linguists can and can't tell you about the human mind: a reply to Croft*. In: *Cognitive Linguistics*, 9, 4, 361-478.
- SANDRA, Dominiek and Rice, S. (1995): *Network analyses of prepositional meaning: Mirroring whose mind – the linguist's or the language user's?* In: *Cognitive Linguistics* 6-1: 89-130.

- TALMY, Leonard (2000): *Toward a Cognitive Semantics, Vol. II, Typology and Process in Concept Structuring*. Cambridge, MA: MIT Press.
- TALMY, Leonard (2007): Foreword to Gonzalez-Marquez, Monica, Irene Mittelberg, Seana Coulson and Michael J. Spivey (szerk.) *Methods in Cognitive Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, XI-XXI.
- TYLER, Andrea and Evans, Vyvyan (2004): Applying Cognitive Linguistics to Pedagogical Grammar: The Case of *Over*. In: M. Achard and S. Niemeier (szerk.): *Cognitive Linguistics, Second Language Acquisition, and Foreign Language Teaching*. Berlin, Mouton de Gruyter, 259-282.
- VASILIU, Laura (1961): Schiță de sistem al prepozițiilor limbii române: In: *Studii de gramatică*, Vol.III, Ed.Academiei RPR, 11-42.
- WITTGENSTEIN, Ludwig (1958): *Philosophical Investigations*. Second edition. Szerk. G.E.M. Anscombe és R. Rhees, ford. G.E.M., Anscombe, Oxford: Blackwell.